

O krízach trochu inak

doc. Ing. Ladislav Suhányi, PhD., MBA.*

Prešovská univerzita v Prešove

Fakulta manažmentu, ekonomiky a obchodu

Katedra marketingu a medzinárodného obchodu

Konštantínova ul. 16, 080 01 Prešov, Slovakia

ladislav.suhanyi@unipo.sk

doc. Ing. Alžbeta Suhányiová, PhD.

Technická univerzita v Košiciach

Strojnícka fakulta

Ústav priemyselného inžinierstva, manažmentu a inžinierstva prostredia

Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia

alzbeta.suhanyiova@tuke.sk

Abstrakt

Rozvoj ľudstva – najmä rozvoj európskej a slovenskej ekonomiky – prebiehal v etapách, pričom každá etapa sa vyznačovala určitým vývojovým stupňom. Zo začiatku to znamenalo samotný spontánny vznik rozvoja ekonomiky ako takého, neskôr sa stal súčasťou vedomého formovania. V moderných ekonomikách sa rozvoj objavuje spolu so strategickým prístupom. Nevhodná aplikácia stratégií však môže viesť aj k vzniku krízy a vzniku vážnych environmentálnych škôd. V jednotlivých krajinách, ako aj v globálnej ekonomike sú určujúcimi faktormi rozvoj, výroba a predaj, manažment pracovných síl/manažment ľudských zdrojov a napokon aj finančný systém. V prípade zlých rozhodnutí sa rovnováha naruší a môže nastať kríza, ktorá postihuje rôzne oblasti a má vážne dôsledky, ktoré sa v modernej dobe snažíme zvládnuť súborom finančných nástrojov. Cieľom príspevku je poskytnúť trochu netradičný pohľad na krízy všeobecne a prepojiť ho vo vzťahu k súčasnej viacnásobnej kríze. V úvode je predstavená stručná história hospodárskeho rozvoja s následným predstavením teoretických prístupov ku krízam samotným. Ďalšia časť prechádza do rozboru kríz vyskytujúcich sa v minulosti a do analýzy prístupov k ich riešeniam. Záverečná časť príspevku obsahuje implikácie vo vzťahu k aktuálnemu krízovému obdobiu, z ktorých vyplýva, že hospodársky aktéri by sa mali držať svojich stratégií a prispôbovať len taktické plány.

Kľúčové slová

kríza, stratégia, rozvoj

Informácia

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu KEGA 033PU-4/2022 s názvom Rozvoj kvality vysokoškolského vzdelávania a zvyšovanie uplatniteľnosti absolventov so zapojením zamestnávateľov.

1. Stručná história hospodárskeho rozvoja

V ranom období rozvoja ľudskej spoločnosti deľba práce medzi ľuďmi a skupinami umožnila jednej či druhej skupine dosiahnuť výraznejší vývoj. V ranom období vývoja to znamenalo spontánne riešenia, využívajúce danosti prostredia, prírody a ľudskej zručnosti. Neskôr sa začali jednotliví členovia skupín, ktorí boli viac zainteresovaní a nazbierali viac znalostí, správať predvídavo a začali vopred plánovať rôzne úlohy. To umožnilo, aby sa už v XVIII. storočí realizoval rozvoj s jasným smerovaním. Určujúcim faktorom ekonomických činností, mocenských vzťahov, ale aj medzinárodných vzťahov sa stal predovšetkým v európskom priestore, ale aj na celom svete, vynález parného stroja. Medzinárodný obchod sa stal priaznivejším, do obchodovania pribudli nové regióny, nový tovar a trvanie lodných ciest sa skrátilo.

Vyplávali prvé parníky. Bola vytvorená prvá vzduchotesná baliaca technika, takže produkty prichádzajúce po Hodvábnej ceste v malých množstvách a s veľkými rizikami boli už prepravované vo veľkých množstvách námornými loďami. V obchodovaní sa objavili nové produkty, ktoré predtým neboli dostupné z dôvodu dlhotrvajúcej prepravy, alebo veľkej vzdialenosti. V tom momente nastala jedna zaujímavá zmena, a to, v priebehu ekonomického rozvoja sa prvýkrát dostala do popredia priemyselná činnosť, výroba strojov a parný stroj. V ďalšom období priniesla prevratné zmeny v hospodárskom živote výstavba železníc, elektroenergetika a ťažký priemysel, neskôr v XX. storočí ťažba ropy a výroba automobilov. Každá z týchto aktivít bola v danom období uprednostnená pred ostatnými, už existujúcimi aktivitami. Výrazné investičné aktivity a vedomé rozvojové aktivity spôsobili uprednostňovanie stratégie rozvoja, niekedy aj výrobnéj a predajnej stratégie, tým sa generoval jednostranný rozvoj a obchodné vzťahy. Produkty s vyšším stupňom spracovania začali stavať svojich vývojárov a výrobcov do výhodnej pozície. To malo už vtedy veľký význam. Na zmeny cyklu upozornil už v rokoch 1926-1928 Nikolay D. Kondratyev (Händler 2013).

2. O krízach všeobecne

Slovo kríza evokuje v ľuďoch zlé, nepríjemné zmeny, často sa človeku pri tomto slove vybaví pokles životnej úrovne. Odkedy existuje štátna, organizovaná forma ekonomickej činnosti, mnohokrát sa v uplynulom období vyskytli krízy. Napriek tomu, že následky sú mimoriadne vážne, treba uznať, že v dôsledku každej krízy došlo k výrazným zmenám a v niektorých prípadoch aj k výraznému rozvoju, odhaľovaniu a zvládaniu príčinných a následných vzťahov, ktoré zohrávali dôležitú úlohu pri vypuknutí danej krízy. S najväčšou pravdepodobnosťou sa slovo kríza prvýkrát objavilo na gréckom území a znamenalo zlom v stave ľudí liečených na vážnu chorobu. V XV. storočí sa toto slovo objavilo aj v angličtine. Pojem „crisis“ sa v tom čase používal na označenie kritického alebo rozhodujúceho bodu. V latinčine došlo k prevzatiu toho istého pojmu v tvare „crisis“ vo význame rozhodnutie, rozhodujúci obrat, zvrät, rozhodujúci okamih, ale aj súd alebo kritika (Špaňár 2003).

Myšlienky o skúmaní kríz v spoločnosti podľa Míka (2022) nie sú nové. Kríza prináša v danej spoločnosti či oblasti nebezpečné a ťažko riešiteľné problémy. Inými slovami, dovtedy dobre fungujúci systém po dosiahnutí konkrétneho definovaného bodu a súboru podmienok už nemôže správne fungovať na úrovni ekonomickej, finančnej, sociálnej alebo politickej. Pomer medzi ekonomickými aktivitami sa naruší, disproporciami má za následok majetkové a finančné straty, ktoré vedú k skupinovému a individuálnym krívdám. Vo všeobecnosti sa zvyšuje nezamestnanosť, spomaľuje sa akumulácia kapitálu a výrazne sa mení výrobná činnosť. V závažných prípadoch môžu ekonomické a finančné poruchy vyústiť aj do fyzických atrocít. To sa

samozrejme v každom štádiu rozvoja prejavuje v rôznych podobách (štruktúra majetku, technológie, vybudované a prírodné prostredie, úroveň dopytu atď.).

Kríza je podľa Gabašovej (2020) jedným z najskloňovanejších pojmov za posledné desaťročia. Samotný vznik krízy máva krátky priebeh, počas ktorého sa vyvíja disproporcía, dosiahne sa určitý bod a dovedy dobre fungujúci proces sa zvráti. Trvanie krízy môže byť kratšie alebo veľmi dlhé, až do obnovenia rovnováhy. Závisí to od mnohých faktorov, pretože jednotlivé rozhodnutia formujú celý proces a jednotliví účastníci procesu sa snažia vytvoriť pre seba čo najvýhodnejšie podmienky, dokonca aj za kritických okolností. To je dôvodom, prečo sa môže objaviť nadprodukcia a následne kríza dôvery, ktorá môže vyústiť do dlhšieho obdobia krízy. V spoločenských vedách má pojem kríza blízko k pojmom riziko, katastrofa a kolaps (Gabašová 2020). Krízu treba odlíšiť aj od paniky, ktorá sa môže objaviť v súvislosti s falošnými správami a má veľmi rýchly priebeh, možno pominie za 1-2 dni, ale má veľmi vážne následky pre účastníkov procesu, viacerí musia počítať s veľmi vysokými finančnými odchýlkami, ziskom/stratou.

Krízy možno zaradiť do rôznych skupín rôznymi spôsobmi, napríklad podľa charakteru udalostí (dlhová kríza, kurzová kríza, banková kríza a pod.), diferenciaciou podľa príčin vzniku (výrobná kríza, úverová kríza, kríza dôvery, kríza obratu atď.), no viacerí výskumníci sa podrobne zaoberali popisom kríz aj podľa iných charakteristík. Podľa Farkasa (2009) možno krízy zaradiť do nasledujúcich skupín:

1. Kríza, ktorú možno pripísať klasickým ekonomickým cyklom (významné investície v období recesie, potom obrovské straty v období krízy, depresie): eliminujú sa ňou neefektívne aktivity, otvárajú sa ďalšie možnosti rozvoja (vyššia produktivita, zlepšenie ekonomického pozadia).
2. Globálna svetová kríza, označovaná aj ako hranica éry, ktorá obracia doterajší priebeh kapitalistického spôsobu výroby.
3. Viacnásobná kríza, v ktorej sa súčasne objavujú chyby v takej miere, že je potrebné prehodnotiť fungovanie celého ekonomického systému.

Viacerí ekonómovia a predikční výskumníci sú v súvislosti s vývojom kríz veľmi pesimistickí. Naznačujú, že svet smeruje k viacnásobnej kríze a Wallerstein (1983) vznik tohto javu predpovedal na obdobie rokov 2020-2025. Iné výskumy naznačujú významné, veľmi zložité problémy vo svetovej ekonomike okolo roku 2040.

Najkontroverznejšia teória ekonomických cyklov sa pripisuje podľa Händelera (1983) ruskému ekonómovi Kondratyevovi, ktorý sa podieľal na vypracovaní prvého 5-ročného plánu Sovietskeho zväzu a na základe svojich výskumov publikoval štúdiu Dlhodobé ekonomické cykly. Jej zistenia neboli dlho prijateľné, dodnes sú kontroverzné, no spomínajú sa každý rok, pretože sa doteraz v súvislosti s kapitalistickým zriadením dokázalo vyvinúť 6 cyklov. Sú to nasledovné cykly:

1. 1770-1830: používanie parného stroja
2. 1830-1870: stavba železnice a jej ekonomický dosah
3. 1870-1930: elektrina a ťažký priemysel
4. 1930-1970: ťažba ropy a výroba automobilov
5. 1970-2010: informačné a komunikačné technológie
6. 2010-20xx: nanotechnológie, informatika

Okrem spomínaných ekonómov stojí za to uviesť významnejšie názory aj ďalších ekonómov – bez nároku na úplnosť – na problematiku krízy, ako aj rôzne typy rozhodnutí, ktoré boli prijaté v dôsledku vzniku krízy a za účelom jej riešenia (a to pri skúmaní relatívne krátkeho obdobia):

Tabuľka 1: Názory súvisiace so vznikom a riešením kríz

Meno	Podmienky pre vznik krízy	Prostriedky na riešenie krízy
Karl Marx (1818-1883)	Vysoká miera vykorisťovania a zhoršovanie procesu zhodnocovania kapitálu	Cielené nasmerovanie výroby a obmedzovanie miezd pracovníkov
Hyman Minsky (1919-1996)	Nadmerné poskytovanie úverov a vytváranie cenových bublín aktív	Rovnováha sa obnovuje odstránením nadbytočných kapacít, čo je dôsledok poklesu cien (fázy krízy: zmena, nárast dopytu, získavanie cudzieho kapitálu, nadmerný dopyt, bublina, výťažok, pokles cien)
Adam Smith (1723-1790) a David Ricardo (1772-1823)	Neviditeľná ruka, individuálne nevhodné ekonomické rozhodnutia Zistenie: krízy vyplývajú zo špecifických vlastností systému	Eliminácia chudoby, blahobyt a bohatstvo národa, deľba práce, uplatnenie záujmov prirodzenou cestou (zníženie chamtivosti)
Milton Friedman (1912-2006) a Anna Jacobson Schwarz (1915-2012)	Nesprávne uplatňovanie monetárnych obmedzení, centrálna banka prehľbuje a udržiava krízu	Vzťah medzi príjmom a spotrebou, zníženie inflácie a nezamestnanosti
John Maynard Keynes (1883-1946) a keynesiánci	Nedostatočný dopyt	Monetarizmus, neskôr po roku 2007 zvýšenie množstva peňazí, zvyšovanie daní a emisie dlhopisov

Zdroj: Vlastné spracovanie

Okrem vyššie uvedeného je dôležité spomenúť na jednej strane výskum Reinharta a Rogoffa (2009) v súvislosti so skúmaním a popisom histórie finančných kríz, v ktorých sa kríza javí ako dôsledok inflácie, čo má za následok hyperinfláciu, ak stúpne nad 20 % za rok alebo 40 % za mesiac.

Na druhej strane v súčasnosti stojí za to zdôrazniť najmä názor Adama Smitha a Davida Ricarda, podľa ktorých je pri krízovom manažmente potrebné presadzovať záujmy zainteresovaných strán (vlastne všetkých zainteresovaných skupín), ale len prirodzenou cestou s vylúčením chamtivosti. Potomkovia našich predkov nebrali do úvahy predvídanosť, dôsledky čoho sú žiaľ jasne viditeľné na ničení flóry a fauny, na hrozbe vyhynutia niektorých živočíšnych druhov v dôsledku poškodenia životného prostredia (znečistenie pôdy, vody, ovzdušia). Pri porovnávaní príčin môže významne pomôcť následnosť Kondratyevových cyklov a ich prepojenie s finančnou stratégiou v medzinárodných procesoch (činnosť MMF a Svetovej banky od roku 1944). Jasne viditeľná je prevaha rozvojovej stratégie a finančnej stratégie, ktoré odsúvajú všetky ostatné stratégie do úzadia. Dosiahnutie čo najlepších výsledkov pri čo najnižších nákladoch znamenalo vážne poškodenie životného prostredia. Problémy súvisiace s poškodeným životným prostredím je možné dlhodobo skrývať a ignorovať, no keď sa prejavia, treba rátať s kumulatívne vážnymi dôsledkami a ich zmiernenie alebo zvrátenie vyžaduje značné finančné prostriedky.

Väčšina popredných svetových politikov si ešte stále neuvedomila (alebo si z dôvodu finančne náročných riešení jednoducho nechce uvedomiť), že je potrebná zmena v oblasti stratégie rozvoja, v rámci ktorej by bol cieľom rozvoj šetrný k životnému prostrediu a vytvárajúci adekvátne životné podmienky pre človeka. Prehodnotiť by sa mali aj náročné požiadavky finančnej stratégie s cieľom vytvoriť priaznivé finančné podmienky v globálnom meradle v súvislosti s ďalšími environmentálnymi transformáciami. K tomu by samozrejme patrila aj transformácia myslenia ľudí vo vzťahu ku konzumnej spoločnosti, čím by sa podarilo znížiť aj záťaž na životné prostredie.

V nasledujúcom texte preskúmame najvýznamnejšie krízy počnúc raným obdobím ekonomickej aktivity.

3. Krízy a ich následky

Odkedy je svet svetom krízy sa z času na čas objavujú, a to kedykoľvek a kdekoľvek z rôznych dôvodov a postupom času nadobúdajú globálny charakter. Všetky takéto katarzné zmeny však v sebe nesú aj možnosť rozvoja, vybrané z nich sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 2: Krízy s najväčším dopadom vo svetovom meradle

Obdobie	Kríza	Následky a vývoj
VI. storočie pred našim letopočtom kráľ Kroisos	Kolaps prosperujúcej ekonomiky (kvôli občianskej vojne)	Zavedenie jednotného menového systému, razba zlatých mincí
30. roky 17. storočia	Tulipánová kríza (cena exotického kvetu prudko vzrástla, klesol dopyt na burze, stal sa z toho krach na burze)	Zavedenie právnych ustanovení o obchodovaní a opčných právach
1689 – William III., vládca Anglicka, zapojil sa do európskych vojen	Finančné problémy, problémy s likviditou	Riešenie finančných/bankových záležitostí (1694 - založenie Bank of England – centrálna banka – úprava práva vydávať bankovky, možnosť strojovej razby mincí)
1720 – Britská spoločnosť South Sea Company	Vydávanie cenných papierov (na pokrytie platieb)	Pilotný program
1867 – Hospodárska kríza	Nespôsobilá žiadne vážnejšie problémy	Systém zlatých mincí ju vyriešil rýchlo
1929-1933 – Svetová hospodárska kríza	Najprv nadprodukcia, následne od roku 1931 finančná kríza a kríza dôvery (Zvýšenie základnej sadzby v USA, séria špekulatívnych rozhodnutí, kapitálové toky, bankové krízy)	Zavedenie viazaného devízového hospodárstva, vytvorenie INCOTERMS, medzinárodná dohoda o zmenkách a šekoch, vytvorenie akreditívov, neskôr založenie MMF a Svetovej banky
Začiatky 70. rokov 20. storočia	Explózia cien ropy, explózia cien surovín, zrýchlenie inflácie, zvýšenie úrokových sadzieb, zhoršenie platobnej bilancie, nevyvážená svetová ekonomika	Obchodovanie s opciami ako riešenie na burze (ale veľa nevyriešených problémov zostáva)
1990 – Japonsko	Kríza realitného trhu	Posilnenie japonského jenu v rokoch 1994-95 (nepriaznivý vývoj pre svetovú ekonomiku)
1998 – Rusko	Ekonomické ťažkosti	Emisia štátnych dlhopisov, vysoké ceny ropy, rozmach na svetovom trhu
2000	Internetová bublina DOTCOM	V nádeji na vysokú ziskovosť sa na burze objavili firmy, ktoré

		nemohli mať skutočne vysoký finančný výsledok
2008/09 – Hospodárska kríza	Kríza dôvery a likvidity (skrachovala 4. najväčšia banka v USA, ktorá fungovala od roku 1850). Priame príčiny krízy: konzumná spoločnosť, sekundárne úverovanie, problémy s rozpočtom USA, procesy globalizácie a regionalizácie a prírodné katastrofy. Nepriame príčiny: úverová konkurencia s novými produktmi zvyšujúcimi zisk (CDO, CDS)	Vznik CDO a CDS, úverové banky premieňali úvery na investičné certifikáty, regionálne bubliny vznikli v súvislosti s úvermi využívanými východnou Európou a Latinskou Amerikou, čo vplyvom globalizácie vyústilo do celosvetovej krízy, banky v ťažkostiach dostali štátnu pomoc
20. roky 21. storočia	Viacnásobná kríza, možná finančná kríza	

Zdroj: vlastné spracovanie

Vplyvom nedávnych kríz (hlavne hospodárska a finančná kríza z roku 2008) sa objavili nové riešenia, ktoré so sebou niesli značné riziko:

1. CDO – Colateralized Debt Obligation: Za týmito produktmi stoja úvery/dlhopisy. Kupujúci preberá riziko od banky, predávajúca banka tak môže poskytnúť viac úverov. Investor preberá riziko dlhopisového portfólia a tým zabezpečí platby z cash-flow portfólia.
2. CDS - Credit-Default Swap: Neregulovaný trh, prenáša riziko úverov. Kupujúci zaplatí v stanovených lehotách určenú sumu predávajúcemu, ktorý ručí za platby dlžníka. Neexistuje žiadny limit, je možné vytvoriť ľubovoľný počet kontraktov, tvorí sa netransparentná následnosť transakcií, odhadnúť skutočné riziko je takmer nemožné.

V priebehu kríz ekonomickí lídri prehodnocujú najpoužiteľnejšie finančné záchranné opatrenia, ktorými sú najmä fiškálna regulácia (napr. kapitálové injekcie, financovanie aktív, ručenie za úvery, krytie rizík/odvrátenie rizík), menová regulácia (zníženie úrokových sadzieb, hedgingové swapy, širšie diskontné pásmo, financovanie v cudzej mene, garantovaná neobmedzená likvidita) a regulácia trhu (pozastavenie obchodovania market-to-market, zákaz shortingu). Na niektorých úrovniach ekonomiky boli zavedené aj ďalšie opatrenia, napr. pozastavenie vyplácania dividend, zavedenie platobných limitov a vo forme priamych pôžičiek od vlád.

V prípade takmer každej väčšej krízy vo svete je potrebné prijímať finančné riešenia. S vývojom techniky a technológií sa pri riešení kríz objavujú čoraz sofistikovanejšie finančné riešenia. Pri pohľade na príčiny vzniku kríz v minulosti vidíme, že tieto takmer vždy súviseli s peniazmi, ich hodnotou, resp. s ich nedostatkom. Stav, ktorý nastane po kríze má stále svojich víťazov a porazených.

Pri súčasnom stave globalizácie a vzájomnej prepojenosti ekonomík sa ukazuje, že k riešeniu kríz súčasnej doby je potrebná medzinárodná spolupráca.

4. Závěry a implikácie vo vzťahu k aktuálnemu krízovému obdobiu

V uplynulom období sme svedkami viacnásobnej krízy, ktorá ovplyvňuje prakticky všetky oblasti spoločenského a hospodárskeho života.

Prvou z viacnásobných kríz súčasnosti, ktorú spomenieme, je kríza spôsobená Covidom-19. Síce už samotný vírus ako taký nepredstavuje pravdepodobne priamu hrozbu, ale jeho ekonomické následky budeme ešte dlho pociťovať. Najdôležitejším následkom je pravdepodobne to, že ľudia v uplynulých dvoch rokoch výrazne obmedzovali svoje výdavky. Po ústupe pandémie nastúpil fenomén odloženej spotreby, kedy sa účastníci trhu náhle pustili do nákupov vo veľkých objemoch, čo v priebehu okamihu vyústilo v nedostatok tovaru a samozrejme následne do inflácie. Ďalším rozhodujúcim dopadom bolo to, že jednotlivé odvetvia priemyslu boli silno zasiahnuté a nedokázali sa do dnešného dňa spamätať. Turizmus týmito následkami ešte stále trpí, množstvo prevádzok bolo zatvorených a dodávateľské reťazce ešte nebolo možné plne obnoviť. K tomu je potrebné priradiť aj to, že produkčná kapacita Číny predstavuje len zlomok z predošlých rokov, pričom takmer vo všetkých odvetviach priemyslu je táto ázijská krajina dodávateľom základných surovín.

Ďalšiu krízu spôsobilo vypuknutie vojny na Ukrajine 24. februára 2022. Vojna prebiehajúca v susedstve zatrasla základmi svetovej ekonomiky. Európske krajiny sú vo výraznej miere závislé od surovín z Ruskej federácie, konkrétne od ropy a zemného plynu. Táto bezpečnostná kríza zapríčinila aj následnú energetickú a s ňou súvisiacu hospodársku krízu.

Vplyvom hore uvedenej viacnásobnej krízy došlo k výraznej inflácii prakticky vo všetkých odvetviach hospodárstva, čo vplýva na samotných aktérov hospodárskych činností, ale vo výraznej miere ovplyvňuje aj životnú úroveň obyvateľstva, čiže spotrebiteľov. Trh sa z toho začarovaného kruhu potrebuje vymaniť. Na preklopenie krízového obdobia je pre podnikateľské subjekty veľmi dôležité mať vytvorenú stratégiu. Stratégie sa musia držať, pričom taktiku môžu meniť.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Boin, A., Lagadec, P. 2002. Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management. in: Journal of Contingencies and Crisis Management. Vol 8. No. 4. 2002. pp. 185-191. ISSN 14-685973.
2. Gabašová, K. 2020. Kríza – slepá ulička alebo ozdravný proces?! Niekoľko poznámok k vymedzeniu pojmu kríza. In: Culturologica Slovaca 1/2020. 11p. Online. [07-11-2022] Dostupné na: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No5/Gabasova_Kriza.pdf
3. Händeler, E. 2013. Die langen Wellen der Konjunktur: Die Essays von Konfratieff aus den Jahren 1926 und 1928. German: Marlon Verlag. ISBN: 978-3943172362.
4. Farkas, P. 2009. Globálna kríza: dopady, reakcie hospodárskej politika a vyhliadky. Globálne ekonomické ťažisko sa posúva. (A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válszok és kilátások. Világgazdasági súlyponteltolódások). Budapest: MTA VKI-ECOSTAT. 114p. ISBN 978-963-301-527-8.
5. Friedman, Milton (1969): The Monetary Studies of the National Bureau. In: The Optima Quantity of Money and Other Essays.
6. Koselleck, R. 1992. Některé otázky spojené s dějinami pojmu „krize“. In: Pojem krize v dnešním myšlení. Praha: Filozofický ústav ČSAV. pp. 47-57. ISBN 80-7007-034-X.
7. Míka, T.V. 2022. Krízológia - všeobecná teória a krízy. Online. [08-12-2022] Dostupné na: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/krizologia-vseobecna-teoria-krizy.pdf>

8. Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. 2009. The Aftermath of Financial Crises. In: American Economic Review, Vol. 99, No. 2, pp. 466-72.
9. Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. 2009. This Time is different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.
10. Špaňár, J, Hrabovský, J. 2003. Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava: SPN – Mladé letá. 148p. ISBN 978-80-1000-347-1.
11. Wallerstein, I. M. 1983. Formovanie moderného svetového ekonomického systému (A modern világgazdasági rendszer kialakulása). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.